
GABRIEL BIBILONI

VARIACIÓ I ESTÀNDARD

1. ESTANDARDITZACIÓ I LLENGUA

Pel que fa a la majoria de les llengües europees establertes, la identitat de cadascuna d'aquestes i la representació que en tenen el usuaris no són, òbviament, realitats prèvies als processos d'estandardització, sinó una conseqüència d'aquests processos. Alguns casos especials –el basc, per exemple, seria percebut en qualsevol cas, amb estandarització o sense, com una llengua diferent de les que l'envolten– es justifiquen pel fort contrast amb les llengües veïnes, amb les quals no hi ha relació del punt de vista de l'evolució històrica. A l'interior d'allò que s'anomenen famílies lingüístiques la configuració de llengües reconegudes no és més que el resultat d'un procés històric amb múltiples aspectes implicats –polítics, culturals, de vegades religiosos, etc.–, en relació amb tots els quals s'han desenvolupat els diversos processos d'estandardització, que han conduït a l'existència de les llengües que sigui. Una altra història política i social hauria portat sens dubte a un altre mapa lingüístic. Ha estat prou adduït el cas de l'alemany i el neerlandès, aquest darrer més acostat a les varietats del baix alemany que no pas aquestes a l'alt alemany; o les llengües escandinaves, menys distants que els dialectes d'algunes llengües d'unitat indiscutida; o l'espanyol i el portuguès, que amb un altre procés politicocultural ben bé podrien haver estat una sola llengua.

Enmig de la complexitat de totes aquestes qüestions hi ha una correlació bàsica: allà on hi ha hagut l'establiment de societats dotades d'una organització política, amb estructures nacionals o prenacionals, s'ha bastit regularment una llengua que ha estat alhora l'element bàsic de vertebració d'aquella societat. El triomf històric de totes dues –societat i llengua– són simplement dues cares d'una sola moneda. I les realitats lingüístiques de partida poden ser ben diverses: en uns casos, com l'italià o l'alemany, s'han integrat mosaics de varietats lingüístiques força distants, mentre que en uns altres, com les nacions escandinaves o algunes noves comunitats lingüístiques del sud-est d'Europa, s'ha aïllat el que hauria pogut considerar-se com una part d'una entitat lingüística ben imaginable com a única.

2. INTERACCIÓ LINGÜÍSTICA I ESTANDARDITZACIÓ

A l'Europa medieval –i postmedieval– la diglòssia representa més que res l'existència de diferents xarxes d'interacció lingüística, de naturalesa també molt diferent: d'una banda, les xarxes primàries de la interacció *face to face*, i, de l'altra, la xarxa de les elits il·lustrades que es comunicaven en llatí. Les xarxes primàries tenen l'abast que permeten o determinen la comunicació quotidiana, la de l'àmbit de la feina, les transaccions comercials o les escasses activitats d'esplai, i van esvaint-se en l'espai geogràfic paral·lelament a la manera com van esvaint-se les facilitats d'intercomprensió i com van augmentant les diferències lingüístiques. Xarxes d'interacció i varietats lingüístiques són peces de dos entramats que es corresponen i es configuren com dos continuums fets de salts suaus i transicions graduals.

Les xarxes primàries d'interacció lingüística anaren afaïçonant-se i adaptant-se als contextos polítics o administratius que feren de motlle a les varietats lingüístiques sorgides d'aquella interacció. El mot *vulgar* o altres d'equivalents, usats per a designar la parla diària, s'adjectiva amb els gentilicis corresponents a les diverses comunitats polítiques, i aquests adjectius seran després els noms de les llengües triomfants o dels dialectes arraconats –tot depèn de la sort o dissort que la història els havia d'oferir. És a dir, que si en un determinat racó del continent el llatí vulgar es transformà en la llengua que avui parlem els catalans, no és tant en virtut d'unes forces lingüístiques cegues existents en el si d'aquell llatí vulgar, sinó perquè els nostres avantpassats s'organitzaren d'una manera determinada i crearen unes certes condicions d'interacció social que van determinar la transformació del llatí en un sentit concret (amb tendències centrípetes, unificadores del grup i diferenciadores respecte a l'exterior del grup) i, en conseqüència, la formació del català.

L'estandardització de les llengües nacionals europees, procés paral·lel a la formació de l'Europa de les nacions, que arranca en el context del Renaixement i cristal·litza en

el context del nacionalisme de l'època contemporània, consisteix en una intervenció sobre el sistema lingüístic –codificació– però també en una intervenció sobre les xarxes d'interacció lingüística. L'estandardització consisteix a crear una xarxa d'interacció lingüística ajustada a l'espai nacional; i no sols a crear aquesta xarxa sinó a optimitzar-la, dotar-la de la màxima solidesa i intensificar-hi tots els fluxos comunicacionals. Aquest és un fet cabdal que condicionarà profundament la realitat de la variació lingüística en el si d'una llengua determinada. El mapa de la variació en una llengua estandarditzada i de funcions socials completes estarà en bona part conformat pel fenomen de la difusió de l'estàndard.

3. L'ESTÀNDARD, MODEL DE REFERÈNCIA

Tot i que l'estàndard exerceix un conjunt de funcions socials, la major part de les quals indispensables per a la mateixa existència de la comunitat lingüística, la funció primària és actuar com a model de referència per a les actuacions lingüístiques, car aquestes, com tota l'activitat social, necessiten ajustar-se a normes, i, com tota activitat social, són objecte d'avaluació per part dels altres individus. L'estàndard discrimina allò que és considerat vàlid i allò que és considerat no adequat, o allò que és requerit d'un punt de vista neutre i global de la llengua i allò que és propi d'un ús local només vàlid col·loquialment.

L'abast de la funció referencial de l'estàndard depèn de les circumstàncies històriques de cada comunitat lingüística. En primer lloc, en aquelles societats que han desenvolupat una llengua nacional amb un estàndard d'arrels antigues i plenitud de funcions, l'assumpció del valor referencial d'aquest estàndard és un fet àmpliament consolidat socialment. En aquestes societats i en el moment present tot el que no entra dins la norma estàndard ha pres un camí inevitable cap a la desaparició. En segon lloc, unes altres societats mantenen una situació –la que es coneix amb el nom de diglòssia– caracteritzada per la coexistència de dues varietats fortament diferenciades, una d'elles codificada i amb funció de model referencial per als usos formals i una altra, sense codificació, utilitzada en la comunicació ordinària. Aquestes situacions són avui dia pertanyents més aviat a l'àrea del tercer món: per exemple, la majoria de països africans, on alternen una antiga llengua colonial europea i les llengües autòctones, o, més en concret, el món àrab, amb l'àrab clàssic i els àrabs locals, fet degut més que res a l'especificitat de la cultura islàmica. En tercer lloc, en aquelles comunitats lingüístiques on hi ha un projecte de llengua nacional més o menys formulat però no recíbit i, consegüentment, un estàndard a mig fer, la funció referencial d'aquest estàndard té unes limitacions correlatives a la dificultat de desplaçar l'estàndard corresponent a la llengua estrangera dominant. No cal dir que l'exemple paradigmàtic n'és la societat catalana.

4. ESTÀNDARD I VARIACIÓ SOCIAL

Els estàndards moderns solen tenir com a antecedent una llengua literària usada en un altre temps per unes elits il·lustrades. L'estàndard és, doncs, en l'inici una llengua de classe. I ho continua essent després de convertir-se en una llengua nacional, en tant que són les classes més elevades les que en tenen més accés a l'educació i la cultura n'assumeixen més intensament el valor referencial. L'estandardització és, doncs, un fenomen generador de variació social, consistent en la diferenciació entre els usos de les capes socials més educades, més ajustats al model, i els usos de les capes socials inferiors, mantenedores en major grau de les formes que aquell model no acull. Ara bé: amb la difusió de la cultura i amb el pes dels mitjans de masses, fenòmens propis de les societats actuals, es produeix un desplegament del coneixement del model estàndard i de l'atracció que aquest exerceix sobre capes socials de cada vegada més àmplies. Així l'estàndard experimenta un procés d'expansió de dalt cap a baix amb la tendència a ocupar tot l'espai. D'aquesta manera resulta, doncs, que un mateix mecanisme crea variació social i al mateix temps la redueix.

Això és el que ocorre en la majoria de societats europees o d'origen europeu (Amèrica, Austràlia). En les situacions de diglòssia –a Europa l'únic cas clar és el de la Suïssa Alemanya– la varietat alta és una varietat funcional associada en principi a uns usos específics, però també a un estrat social, car aquest sector és bàsicament el que controla aquells usos. Tanmateix, atès que hom ha assumit que només la varietat baixa és l'adequada per a la conversa ordinària i atès que tota la població, independentment de l'estatus social, usa aquesta varietat en els àmbits col·loquials, el resultat és un mapa de la variació diferent del descrit per a les societats no diglòssiques. El manteniment de l'estàndard –és a dir, la varietat alta– com a varietat funcional limitada a uns dominis concrets n'impedeix el desplegament social de caràcter substitutori que hem descrit més amunt. Amb tot, caldria analitzar en cada cas aspectes com la pressió exercida per la varietat alta sobre la baixa, la interferència entre totes dues i les diferències lingüístiques entre les diverses classes socials, ben segur que existents, encara que totes utilitzin la varietat baixa en la parla ordinària. Òbviament, les respostes a aquestes qüestions diferiran segons els paràmetres socioculturals de cada comunitat lingüística: ha de ser per força diferent una societat europea com la suïssa germànica o un país àrab, posem per cas.

Finalment cal parlar de les comunitats lingüístiques amb una llengua subordinada. A diferència dels casos de diglòssia, en què tota la població és parlant de les dues varietats, o, com a mínim, de la baixa, i la divisió de funcions és taxativa i no problemàtica, en les situacions de subordinació hi ha una població unilingüe en la llengua dominant, no hi ha divisió de funcions regular i normalment es produeix un

conflicte entre dos estàndards, o entre un estàndard i el que podríem considerar un projecte d'estandardització.

En aquests casos el principal fet a destacar és la dificultat de l'estàndard subjugat d'actuar d'agent condicionador de la variació social en la forma en què ho fan els estàndards de societats lingüísticament no dependents. Variables relacionades com manca d'ús social, manca de coneixement, manca de prestigi o poca atracció com a model regulador de la conducta lingüística en són les causes evidents. En aquestes situacions les correlacions entre variables lingüístiques i variables socials s'estableixen bàsicament a partir de la llengua dominant, ço és, d'acord amb el major o menor domini del model estàndard d'aquesta llengua; i aquest fet és més cert com més gran és el dèficit funcional de l'estàndard de la llengua del país. Aquest regularment té poca capacitat de generar variació social, perquè aquesta funció l'exerceix implacablement l'altre estàndard. Exercida la discriminació social per l'estàndard de la llengua dominant, entre les classes socials del grup dels parlants de la dominada es manifesta una considerable uniformitat lingüística que sol contrastar amb la intensa variació geogràfica. Tanmateix, això no vol pas dir que la variació social "interna" –la que és aliena a l'acció de l'estàndard dominant– sigui nul·la: en alguns territoris de la comunitat lingüística catalana podríem trobar algunes variables sociolingüístiques notables, relacionades amb un determinat grau de separació dels diferents estrats socials tradicionals. Cal remarcar, a més, que l'estàndard dominant fa també de marc de referència en l'ús de la llengua subordinada. Un exemple ben simple: a Mallorca la vocalització de /l/ davant consonant labial és un fenomen tradicional, ara parcialment en crisi; però mentre que en un mot com *salvatge* la variant amb vocalització (*sauvatge*) té connotacions rústiques i de poc refinament, en un altre mot com *espelma* la variant amb vocalització (*espeuma*) és absolutament general, perquè en el primer cas hi ha el referent espanyol i en el segon no.

Alerta, però, perquè el que es diuen situacions de subordinació lingüística constitueix un espectre ben diversificat de casos, alguns dels quals s'assemblen ben poc entre ells. Ben poc tenen a veure una situació terminal com l'occitana i la del català, en alguns aspectes pròxima a les situacions de no-subordinació. En casos com el català, de forta pugna entre els mecanismes de la subordinació i la substitució lingüística, d'una banda, i les tendències normalitzadores, d'una altra, l'acció de l'estàndard –o dels estàndards– com a condicionant del conjunt de la variació lingüística és quelcom molt complex, que requereix una anàlisi més profunda que la que podem fer en aquest esbós.

Per un cantó, és cert que l'estàndard dominant és el que té la plenitud de la funció referencial, el que actua de referent també en l'ús de la llengua subordinada i el que marca l'evolució lingüística en aquesta llengua subordinada (qualsevol innovació en el lèxic o la fraseologia consisteix invariablement en una forma coincident en les dues llengües produïda a partir de la llengua dominant). Un aspecte bàsic que cal no perdre

de vista és el que hem anomenat interferència unilateral, un fet implacable en les relacions de subordinació: el sistema de la llengua subordinada es veu de cada cop més interferit en tots els nivells per la llengua dominant, mentre que l'estructura d'aquesta, anècdotes a part, està exempta d'interferència per part de la llengua subordinada.

Per un altre cantó, però, en la mesura que el projecte d'estàndard de la llengua subordinada pugui ser vehiculat socialment serà, bé que limitadament, un model objecte de certa imitació i d'una determinada expansió social i un cert motor, doncs, de transformació del panorama de la variació social de la llengua. En aquest punt és obligatori esmentar la influència exercida els darrers anys pel model lingüístic de la televisió pública catalana sobre els usos lingüístics de la gent del Principat i de fora del Principat, un fenomen d'envergadura que caldria avaluar a partir de treballs extensos. Independentment de la valoració que es pugui fer d'aquest model, cal reconèixer el seu influx especialment sobre les varietats geogràfiques que en són més distants i més encara sobre els usos de la joventut. A Mallorca, per exemple, hem pogut observar no sols un degotís de formes "televisives" en el parlar sobretot de la gent jove, sinó fins i tot com nombrosos nois de famílies hispanoparlants que s'han integrat en la comunitat lingüística catalana ho han fet més adoptant la varietat emprada per la televisió, fonètica inclosa, que la que usen els seus companys mallorquins. Simplement perquè estan molt exposats al primer model i molt poc al segon. Hem entrat, però, en el terreny de la variació geogràfica, aspecte que, al cap i a la fi, no es pot tractar separatament del de la variació social.

5. ESTÀNDARD I VARIACIÓ GEOGRÀFICA

A partir del moment que l'estàndard és per damunt de cap altra cosa un model comú a tota la comunitat lingüística, l'efecte obvi de l'estandardització és la reducció de la variació geogràfica. La unificació s'efectua per imitació de formes modèliques dotades de prestigi social. Aquestes són les usades pels sectors socials prestigiosos, l'escola, la universitat i actualment també els grans mitjans de comunicació, a més de ser les formes associades en general a l'escriptura i la lletra impresa.

Com dèiem més amunt, les classes superiors són les que més adeqüen la parla als patrons de l'estàndard, per la qual cosa la representació de la variació geograficosocial té forma piramidal: com més alt és l'estatus social dels individus més estret és l'espectre de la variació geogràfica, i aquesta és més multiforme i dispersa com més baix és l'estatus dels parlants. En les societats actuals és molt habitual que hi hagi menys distància lingüística entre dos parlants de nivell cultural alt de dos punts geogràfics distants que entre dos parlants del mateix lloc de nivell cultural considerablement diferent. Però també cal tenir en compte factors difusors de modes lingüístiques, com els moderns *mass media*, que no sempre propaguen formes corresponents als sectors socials elevats.

La tendència unificadora que deriva de la difusió de l'estàndard opera en els espais d'interacció que marquen els límits de la comunitat lingüística i que, en la majoria dels casos, corresponen a l'àmbit d'un estat. Els aparells estatals –burocràcia, ensenyament, *mass media*– són els que imposen implacablement el paisatge lingüístic que trobaran els futurs estudiants de dialectologia, els quals tindran molt poca matèria de què examinar-se si l'assignatura persisteix amb l'enfocament diatopista tradicional.

La relació entre els espais d'organització política i d'interacció social i els models de variació lingüística vinculats amb formes diverses d'estandardització és un aspecte que ens sembla especialment interessant. Pel que respecta a comunitats lingüístiques esteses per diversos estats, cal diferenciar aquells casos en què, tot i haver-hi usos lingüístics "nacionals", no s'han desenvolupat models estàndards estatals amb prou entitat perquè siguin percebuts com a tals (Regne Unit i Irlanda; França, la Suïssa francesa i la Bèlgica valona; Itàlia i la Suïssa italiana; Alemanya i Àustria, etc.), i aquells casos en què s'han format models estàndards excloents i alternatius, o, com s'ha dit de vegades, estàndards autònoms (anglès britànic i anglès americà o espanyol d'Espanya i espanyol d'Amèrica). En aquests darrers casos som davant models que presenten bàsicament diferències de tipus fonètic i lèxic, tot i que també se n'hi poden trobar de sintàctiques i, fins i tot, d'ortogràfiques. La percepció de la seva diferent entitat es manifesta en fets com l'existència de materials d'aprenentatge separats o de correctors ortogràfics per a processadors de textos també distints.

Aquests models responen a l'existència d'àmbits d'interacció prou diferenciats i distants, determinats per marcs polítics i administratius, en cada un dels quals el respectiu estàndard posseeix tota la força referencial i el prestigi que li cal per a esdevenir moneda vàlida per a tota la població d'aquell àmbit d'intercomunicació. L'acceptació social d'aquests models de referència nacionals, com l'anglès nord-americà, forma part de l'assumpció del complex d'elements que constitueixen la identitat nacional del grup. En el cas del model estàndard de l'espanyol americà, que es pot oposar en bloc a l'espanyol peninsular, usat en un àmbit geogràfic supranacional, cal tenir en compte factors de tipus històric. Normalment aquests estàndards autònoms funcionen en mons físicament, políticament i psicològicament llunyans; a l'interior d'Europa no se'n troben casos semblants, amb l'excepció contundent del noruec, que, per circumstàncies especials, ha codificat i socialitzat dos models d'estàndard completament diferenciats.

A la comunitat lingüística catalana hi ha dos fets a destacar que per a nosaltres constitueixen dues anomalies directament relacionables amb la situació de subordinació de la llengua: l'existència de models lingüístics regionals semblants –pel que fa a l'apartat de formes lingüístiques– als estàndards autònoms esmentats més amunt, però amb unes condicions sociològiques en absolut equiparables a les que emmarquen aquells; i la incapacitat d'aquests, diguem-ne –amb molta precaució– estàndards regionals, d'actuar àdhuc dins el seu espai geogràfic com a models objecte d'imitació i de l'expansió social de dalt cap a baix que atribuïm als estàndards normals.

L'origen del problema és la inexistència d'un àmbit d'interacció real, de les característiques dels que es troben en les societats modernes, que es correspongui al marc geogràfic on el català és parlat. Ho fa inviable la manca d'unes estructures polítiques i administratives coincidents amb aqueix marc geogràfic i el fet que la interacció efectiva entre tots els catalans es produeix en un altre marc més ampli entreteixit amb la llengua espanyola i que en fa innecessari qualsevol altre, de marc general. El fet que qualsevol producte televisiu, àdhuc un simple spot, necessiti doblatges diferents per a ser passat a la televisió regional barcelonina i a la televisió regional valenciana, és un exemple prou eloqüent que ens estalvia de continuar amb el tema. La codificació de principi de segle va ser incapaç de bastir una llengua escrita vàlida per a tot el territori català i es conformà amb unes varietats literàries regionals, fetes amb morfologies verbals incompatibles, que es justificaven pel seu mateix caràcter de varietats estrictament literàries. Amb la vinguda de la societat mediàtica continua sense resoldre's el problema de l'edificació d'un estàndard nacional. I el que creiem que s'ha de destacar és que sense un espai global d'interacció tramet a partir sobretot dels moderns *mass media* no té gaire sentit parlar d'un estàndard comú. Afegim també que la coexistència de models regionals no és quelcom per si mateix problemàtic, mentre es tracti de fets d'accent i de l'ús de sinònims perfectament "desregionalitzables" amb un cert temps i amb la pràctica de la normalitat comunicativa. Que no s'entengui que estam en contra de la variació geogràfica, sinó contra els factors que compartimenten la comunitat lingüística i la fan, doncs, inviable.

Amb tot, cal reconèixer que l'anàlisi anterior és una simplificació; una simplificació volguda, que té per objecte destriar allò que és essencial i allò que és secundari. De fluxos comunicatius al nivell de tota la comunitat lingüística n'hi ha, òbviament. La recepció de la televisió pública del Principat a la resta del país és un fet remarcable, igual que hi ha una determinada circulació de productes culturals en català que travessen fronteres autonòmiques. Les conseqüències lingüístiques ja han estat assenyalades i destacades més amunt. El que succeeix és que això no és suficient, i que la dinàmica disgregadora de la comunitat lingüística pesa més que els mecanismes integradors.

La situació és igual de complexa pel que respecta a les dificultats que aquests models lingüístics regionals tenen de sortir del clos d'una llengua escrita controlada per un exèrcit de correctors i esdevenir patrons de llengua oral espontània –almenys en registres formals– assumits per amplis sectors socials i en procés d'expansió. Tot i que es dona una determinada reproducció dels models, com ja s'ha indicat, en la parla formal espontània de la majoria de catalanoparlants de nivell cultural alt o mitjà destaca més la presència de marques diatòpiques extraestàndards i d'elements d'interferència que l'adaptació al model codificat. Si el lector em permet un altre exemple extret del meu context més immediat, sentir alguns –bastants– mandararis balears parlant per televisió o fent un discurs al Parlament és un esdeveniment que invita a arrancar a córrer i no aturar-se fins a un lloc sòlidament protegit on no pugui arribar l'eco de les

destrosses. I és que els parlants d'una llengua subordinada no sols confien tot el valor de model a l'estàndard de la llengua dominant, sinó que mantenen una percepció de col·loquialitat intrínseca com a atribut de la llengua subordinada. A part que explicitar consideracions de validesa de formes no normatives pot ser una manera d'intentar ennoblir la més gran de les ignoràncies lingüístiques: recordem aquell president autonòmic que al Senat espanyol començà el seu discurs amb un advertiment de la seva incompetència comunicativa, que pretengué camuflar proclamant que parlaria en "mallorquí pagès".

Seguint el mateix fil i reblant el clau, les situacions de subordinació generen el que podem anomenar la cultura lingüística de la fragmentació, un conjunt de percepcions i mentalitats que retroalimenten el mateix estat de subordinació. En són part la idea força estesa de la validesa de certes paraules només en el seu àmbit dialectal o la concepció de l'estandardització com una amenaça al manteniment de les identitats lingüístiques geogràfiques. Ni una cosa ni l'altra no es donen en les situacions de no-subordinació. Aquí tots els mots de la llengua són concebuts com a recursos a la disposició de tots els membres de la comunitat lingüística, i els canvis generats per l'estandardització són vists, en tot cas, com a part de la dinàmica del canvi històric, no com una alteració d'identitat.

Els dèficits en els aspectes socials de l'estandardització en una comunitat subordinada i les distorsions creades pels mecanismes de la cultura de la fragmentació són elements que condicionen de manera decisiva l'acció de l'estàndard com a factor afaiçonador i modificador del mapa de la variació lingüística en tota la seva complexitat.

GABRIEL BIBILONI
Universitat de les Illes Balears

